

СИНТЕЗ ЗАХІДНОЇ ТА СХІДНОЇ МЕНТАЛЬНИХ ТРАДИЦІЙ У МЕФІЗИЦІ ЛОГОСУ ТА ШЛЯХУ

Рецензія на книгу Мешкова В.М. «Опыт тематического анализа древнерусского и русского духа (X-XVII века)». — Полтава, Скайтек, 2005. — с.432.

Развитие христианства после IV в. происходило в существенно различных социокультурных контекстах. В монографии В.М. Мешкова показано, что западная парадигма Спасения формировалась на рационально-этических традициях Римской церкви. На Востоке, напротив, стремление к Просветлению составляло сердцевину христианской веры. Две стратегии Спасения в христианстве нашли отражение в двух способах их осмысления, в двух типах метафизики.

Западная метафизика (метафизика Логоса) ориентируется на спекулятивно-философское освоение Бога как предельной реальности. Восточная метафизика (метафизика Пути) воспроизводит духовное восхождение подвижника к Боговидению. По мнению автора, представляет интерес проблема синтеза этих двух ментальных традиций, поскольку они в определенном смысле дополняют друг друга.

Предметом дослідження В.М. Мешкова є розвиток духовної сфери російської культури з періоду Київської Русі до реформ Петра I. Автор розробив нетрадиційний підхід, який дозволив йому по-новому розглянути деякі аспекти російської духовності.

У першій главі монографії обґрунтовується ідея доцільності розглядати культуру як об'єктивний ціннісно-мислиневий простір, який структурується множиною тем. Теми розглядаються автором як відносно самостійні, цілісні ментальні утворення, які більшою чи меншою мірою визначають цілі, ідеали, вольові устремління людей. На думку автора, особливо важливу роль у формуванні ментального простору культури відіграють домінуючі теми. Вони існують як фундаментальні принципи і система координат у формуванні ментального простору культури. Сукупність домінуючих тем утворює фундаментальну тематичну структуру, виявлення якої відкриває можливість для здійснення систематичного аналізу культури, що вивчається.

Тематичний аналіз формування ментального простору культури Київської Русі здійснюється у другій главі. В.М. Мешков спочатку виділяє систему координат духовної культури східних слов'ян, яку утворюють теми «натури», «сили», «еросу», «роду», «волі» і «божественного». Прихід варягів і утворення єдиної Київської держави, на його думку, значно ускладнили ментальну реальність культури. По вертикалі вона складалась з двох субпросторових утворень: слов'янського землеробного і військово-торгівельного скандинаво-слов'янського. По горизонталі вона включала множину відносно замкнених світів минулих племінних союзів, а тепер земель. Інтегруючим центром язичницької Русі стає тема «Великого князя», яка забезпечує централізований, ієрархічно упорядкований принцип будування ментального простору культури.

У третій главі досліджуються суттєві перетворення в духовній культурі Київської Русі після прийняття християнства. Але спочатку автор намагається довести невідповідність дійсності спрощених оцінок давньоруського Православ'я на підставі «мовчання» його подвижників, а також реабілітувати візантійську культуру як матір давньоруської.

На його думку, Західне і Східне християнство є суттєво різними течіями, які мають значною мірою відмінні цілі і засоби досягнення Спасіння. Іntenціональність Західного християнства має переважно соціально-етичну, раціональну спрямованість. Головну, фундаментальну установку Православ'я складає істина Богобачення, яка в ідеалі забезпечує трансцендентну спрямованість на індивідуальне спасіння завдяки виходу з буття-в-світі і поглиблення в сокровенне буття-в-Бозі. Якщо в Західному християнстві зразком, «ідеальним типом» є

священик, граничне вираження якого втілюється в понятті «папи римського», то в Східному християнстві — це чернець, який досяг просвітлення. Ці суттєві відміни в шляхах Західного і Східного християнства відображаються і в засобах їх теоретичного осмислення, у двох типах метафізики. Якщо західна метафізика спрямована на спекулятивно-філософське осмислення божественної реальності, то східна метафізика намагається відтворити шлях подвижника до Богобачення. Перший тип метафізики В.М. Мешков називає метафізикою Логосу, другий тип метафізики — метафізикою Шляху. Але на його думку, ці два типи метафізики не стільки протистоять, скільки взаємодоповнюють один одного і тому перспективним було б передбачати синтез цих двох традицій.

Відносно візантійської культури В.М. Мешков пропонує подолати далекий від дійсності стереотип, утворений у середньовічному Заході, згідно з яким ця культура постає як царство насильства, жорстокості і розбрату. Автор на досить обширному матеріалі доводить, що важливу особливість ментального простору візантійської культури складає його розірваність. За жорстоким світом насильства і жаху соціального буття ховається піднесена духовна реальність — візантійське Православ'я, яке є серцем візантійського духу. Монастирі, чернецтво в цілому були носіями фундаментальної, істинної, наближеної до Бога реальності. Православне чернецтво задавало систему відліку візантійського духу, було носієм православного метафізичного шляху до спасіння для кожного громадянина — від останнього бідняка до імператора. Разом з тим воно складало потаємну реальність. Коли дослідники її не враховують, то їх аналіз невпинно буде поверховим, неповним. Феномен розірваності ментального простору культури ще теоретично не досліджено. Цю розірваність культура Київської Русі успадкує від Візантії.

З точки зору тематичного культурологічного аналізу хрещення Київської Русі розглядається як ментальна революція, у ході якої руйнувалися теми-цінності натуралістичного язичеського світогляду і встановлювалися християнські цінності, які відкривали новий вимір суто духовної Божественної реальності.

У вітчизняній історичній літературі панує традиція, згідно з якою Київська митрополія в епоху Київської Русі розглядається як практично самостійне утворення. у книзі В.М. Мешкова проводиться думка про батьківську опіку Константинопольським патріархатом київської Церкви. Без комплексного, систематичного візантійського впливу відносно швидкий розвиток християнства в Київській Русі був би неможливим. Особливо важливу роль у розвитку давньоруського Православ'я відіграв Києво-Печерський монастир, який став маяком для східних слов'ян на Руській землі. У період розквіту Печерського монастиря (кінець XI-XII ст.) кожен шостий досягав святості! По міркам Православ'я вони досягали бездоганної чистоти добродітності і духа. У цілому Київська митрополія була важливим підрозділом однієї з найрозвинутіших у християнстві Церков — Константинопольського патріархату.

Четверта глава монографії присвячена аналізу розвитку духовної культури Московської Русі в XIV-XVII ст. Після руйнування ментального простору культури Київської Русі в результаті татаро-монгольської навали генезис російського духу відбувався у двох головних напрямках. З одного боку, так зване «збирання руських земель навколо Москви» було процесом утворення централізованої держави, коли насильницька влада золотоординського хана заміщувалась такою ж по природі владою Великого князя. Характер ментального простору соціального буття визначала тематична структура «сила» — «насильство» — «жах». Поняття «тиші» було відносним. Воно означало відсутність відвертого насильства.

У суттєво іншому напрямку йшов розвиток новгородо-псковського регіону. Новгородці і псковичі не знали тотального насильства. У Новгороді і особливо в Пскові «силове мислення» було значною мірою подолано демократично орієнтованим на правопорядок світосприйняттям. Новгород і Псков позначили найбільш позитивну, перспективну траєкторію розвитку російського суспільства, російської культури, якій не судилося реалізуватись. Новгородський і псковський (особливо гармонійний) ментальні світи були зруйновані в ході «збирання руських земель».

Як справедливо констатує автор, у XV-XVII ст. розвиток ментальних просторів Росії і Західної Європи відбувався в суттєво різних напрямках. Якщо в Росії зростав процес упорядкування і структуризації Сили, яка концентрувалася в руках царя, а Закон функціонував у вигляді засобу для вирішення цієї задачі, то в Західній Європі, навпаки, мав місце рух по розширенню простору дії Закону для подальшого обмеження Сили. Якщо в російській культурі Сила стає віссю системи координат, значною мірою визначає метрику соціального буття, підкоряє Закон, то в західноєвропейській культурі, навпаки, Закон виступає однією з головних підстав системи відліку. Якщо європеець жив у раціонально упорядкованому полі, то росіянин існував у силовому полі й орієнтувався на розподіл сил людей при владі. Він жив у складнішому світі, в якому не було стандартних шляхів досягнення мети.

Важливу особливість життєвого світу російської культури складає його розірваність, яка фіксується у двох домінуючих темах «царя» і «Бога». Тема «царя» інтегрує простір соціального буття, виражає єдність і цілісність держави. Тема «Бога» — усього руського Православ'я, цілісність системи руської Церкви. Деспотичному по природі соціальному бутті в системі координат домінує вісь Сили, яка породжує атмосферу насильства і жаху. Православ'я, навпаки, будується на запереченні натуралістично-силових взаємовідносин, переважно метафізично орієнтовано на спасіння завдяки духовному звільненню від ланцюгів жорстокого світу. Серце російського духу, на думку Мешкова, складає чернецтво, яке й утворює простір «Святої Русі».